

Bartók és a szomszéd népek

Egy új oxfordi lexikon külön kötetben állította össze az emberiség ötszáz legnagyobb alakjának életrajzát. A magyar történelemből három név szerepel: Kossuth, Liszt és Bartók. Bartók egyrészt mint a kelet-európai összehasonlító népzene-tudomány megalapítója és legnagyobb alakja, másrészt mint a kelet-európai népzene elemeit saját zenéjében érvényesítő alkotóművész és így a népek közötti szellemi együttműködés apostola.

Az utóbbi két évszázad magyar politikai gondolkodóinak legnagyobb eszméje a kelet-európai gondolat. Ez a magyar tudományban és irodalomban számos változatban fordul elő az évtizedek során. Duna-medence, Duna-völgye, Duna-táj, Duna-Európa, Centrál-Európa, Kárpát-Európa, Balkán-Európa, Délkelet-Európa, Közép-Kelet-Európa, Kelet-Európa végeredményben ugyanazt a problematikát fejezik ki: a magyarságnak és a történelem folyamán vele együtt élő vagy vele szomszédságba került népeknek közös történelmét és ebből következő közös kulturális örökségét. Az utóbbi évtizedekben a sokféle kifejezés helyett a mai történelmi helyzetre jobban kifejező Kelet-Európa vált általánossá. Bartók túlnyomórészt a Kárpát-medence és a Balkán népeiről írva szomszéd népekről, tágabb értelemben Kelet-Európáról beszél. Zeneszerzői és tudományos munkássága nemcsak a magyarság, hanem Kelet-Európa szószólóját is jelenti a nagyvilág számára.

A magyarság számára azonban még ennél is többet jelent: egy kétszáz éves hagyomány egyre tisztuló eszmerendszerének tudományos módszerű megalapozását. A történelmi Magyarország egyes nemzetiségeit először Martinovicsék akarták békés keretben összefogni. Berzeviczy Gergely már a három tenger között élő népek gazdasági uniójára szőtt terveket. Wesselényi a monarchia föderatív átalakítását javasolta, Kossuth öt különböző tervet dolgozott ki a dunai—balkáni népek államszövetségére. A döblingi Széchenyi, Eötvös József, Szemere Bertalan, Pulszky Ferenc, Teleki László, majd Mocsáry Lajos és Jászi Oszkár valamennyien a nemzetiségek emberi jogait óhajtották biztosítani. A Huszadik Század és a Nyugat nemzedékének valamennyi nagy alakja személyes élményein keresztül ismerte a nemzetiségek életkörülményeit. A magyar irodalom klasszikusai közül nem egy értett környezetét nyelvén, elég itt csak Zrínyire vagy Pázmányra hivatkozni. Kazinczy és Vitkovits barátsága óta pedig úgyszólván minden magyar írónak volt ismerőse vagy barátja a szomszéd népek fiai között. A romantika kora óta a nemzetiségek népköltészete iránt tanulmányokban és fordításokban megnyilatkozó érdeklődésnek számos nyomtatott emléke maradt.

A magyar népdalok és népballadák gyűjtése szintén a romantika koráig nyúlik vissza. Mint egész Európában, nálunk is a népköltészet irodalmi szépségei vonzották a gyűjtőket. Vikár Béla volt az első, aki szövegmondóit fonográfba énekellette. 1918-ig nyolcezer magyar, kétezer-nyolcszáz szlovák, háromezer-ötszáz román népdal került a Nép rajzi Múzeumba.

Bartóknak az igazi magyar népdalok gyűjtése közben föltűnt, hogy azokat idegen motívumok is behálózzák. Elkezdte gyűjteni és vizsgálni előbb a szlovák, majd az erdélyi román népdalokat is. Így jött rá, hogy nemcsak a magyar népdalokban vannak idegen elemek, de a szlovák és román népdalokban magyar elemek éppúgy előfordulnak. Meggyőződésévé vált, hogy a népzene morfológiai szemléletének rendszeres tudományos vizsgálata szükséges a dallamok megváltozásának, vándorlásának és idegen kapcsolatainak földerítéséhez. A régi Magyarország nemzetiségeinek népdalgyűjteményei egytől egyig azt igazolták, hogy csak szöveggel gyűjtötték azokat, a dallamokat pedig elhagyták. Így még ha kivételesen zeneileg képzett gyűjtők je-

gyezték is föl a népdalok szövegét, azok etnomuzikológiai szempontból használhatatlanok voltak. Hogy ez kicsoda óriási energia- és idővesztés volt a tudomány szempontjából, arra elég megemlíteni, hogy négyezer délszláv szöveget gyűjtöttek, de dallam nélkül. A legtöbb szlovák és román gyűjtés néha egészen bizarr dilettantizmusig fajult. Így például az egyik szlovák gyűjtő a szövegekhez saját zongorkíséretét jegyezte föl. Bartók 1908 és 1909 között Gömörben, Nyitrában és Trencsénben jegyzett fel dalokat, 1910-ben pedig Ipolyságon dudások, tülkös kanászok versenyén gyűjtött össze adatokat. Temes és Torontál megyében a román és szerb népdalok kereszteződése tűnt fel neki: 48 karének és hangszeres ének refrénes típusa.

Közben az erdélyi román szigeteken kezdett intenzív kutatásba. 1909-ben Biharban, majd a Mezőségen, később Tordaaranyos és Alsó-Fejér megyében gyűjtött. Bartók úgy a szlovák, mint a román nyelvet alaposan elsajátította. Egyúttal ismeretéseket szerzett román tanárok és lelkészek között, akik közül nem egy élete végéig hűséges munkatársa maradt. Nemcsak a történelmi Magyarország nemzeti-ségi és társadalmi rétegződését volt alkalmá megismerni, hanem a Felvidék és Erdély csak Svájjal vagy Ausztriával fölérő gyönyörű tájait, a nagy hegyeket egy életre megszerette. Rendkívül gyorsan sikerült az akkori legfejlettebb technikai eszközökkel: a fonográfval és gramafonnal a szöveget és a dallamot egyszerre begyűjtenie és a szöveget nyomban filológusi pontossággal leírnia.

Mindenesetre a Román Tudományos Akadémia már 1913-ban kiadta bihari gyűjtését. Terve az volt, hogy az erdélyi vármegyék román népességének zenei dialektusait vagy több vármegye hasonló népzenejét közös kötetben rendezze sajtó alá. Már a világháború előtt elkészült a kolindákkal is, de annak ellenére, hogy román népzenei gyűjtőtevékenységéért 1923-ban magas román kormánykitüntést kapott, a kolindákat kénytelen volt saját kézírásával írott kottákkal, saját költségén, bár az Universal Verlag égisze alatt kiadni 1936-ban. Nagy érdemei dacára nemegyszer durva támadásban részesült. Egyes sovinszta román tudósoknak válaszul a legnagyobb modern román zeneszerző, Enescu, a következő szavakkal méltatta Bartók megállapításait a román népdal különböző elemeiről: „A román zene összetett valami, még sötétben, még pályában van. Arab, szláv és magyar zene összetétele és mégis sajátos légköre van, amelyet szavakkal nem lehet meghatározni. Az idegen befolyások túlságosan szembeötlők ahhoz, hogy le lehessen őket tagadni. A Havasalföldön többnyire török a zene, Moldovában nagyrészt magyar. A táncdallamoknak legnagyobb része orosz és görög. De emiatt senkinek sem kell búsulnia.”

Évtizedeken át folyt levelezése a Matica Slovenskával, sőt 1934-ben Bartók saját kezű kottalapjairól el is készültek az ólomlevonatok és a kötet mégsem jelent meg. Hihetetlen módon, csaknem fél évszázadot vészeltek át az ólomlapok levonatai a prágai nyomdában, mint a Budapest című folyóirat 1981. februári számában egy közlemény hírül adta. A háromkötetes gyűjteményből eddig is csak két kötet jelent meg pár éve a Szlovák Tudományos Akadémia gondozásában.

Bartóknak számos tudós barátja állt rendelkezésre a szomszéd népek nemzeti-közi tekintélyű néprajzosi és zenetörténeti közül. Bartók óriási levelezéséből és műveinek jegyzeteiből érdemes összeállítani a szomszédnépek-beli munkatársainak és barátainak jegyzékét.

Fölmerül a kérdés, miért helyezte Bartók előtérbe a szlovák és román népdalok gyűjtését. Ennek rendkívül egyszerű oka van. Szülőföldje kevert szerb—román népdalkincse korán izgatta, és éppen 1913-ban akart nekilátni a délszláv, vagyis a magyarországi horvát és szerb anyag felülvizsgálatának. Az első világháború azonban megakadályozta, hogy gyűjtőutat tegyen. Csak a húszas években megjelent muraközi gyűjtés adatait tudta bedolgozni a szomszéd népek összehasonlító zenetörténetébe. Annál nagyobb jelentőségű viszont, hogy Amerikában éppen a hiányzó szerb-horvát anyag kötötte le csaknem teljes tudományos kutatását.

Bartók kutatásainak a Duna-medencéről Kelet-Európára való kiterjesztéséről ezeket mondta: „Kutatásaim nagy részét Kelet-Európában folytattam. Munkásságo-

mat, mint magyar ember természetesen Magyarországon, a magyar népzénel kezdtem; rövidesen azonban a szomszédos területekre (Szlovákiára, Ukrajnára és Romániára) is kiterjesztettem. Alkalmilag még messzi, tőlünk földrajzilag távol eső vidékekre (Észak-Afrika, Kis-Ázsia) is kiruccantam kutatásaimmal, hogy szélesebb látkört nyerjek. Ezen az »aktív« kutatómunkán kívül, mely a dolgokat helyszínen próbálta felkutatni, »passzív« munkát is végeztem, miközben a mások által már összegyűjtött és nyilvánosságra hozott anyagot tanulmányoztam át. Kezdetlől fogva végtelenül meglepett a feldolgozás alatt álló kelet-európai területen kezem ügyébe került anyag dallamtípusainak szokatlan gazdagsága. Kutatásaimat tovább folytatva, meglepetésem egyre nőtt. Tekintettel a kérdéses országok aránylag csekély területére, összesen 40—50 milliónyi lakossággal, a népzénel ez a sokoldalúsága valóban csodálatra méltó. Az egyes nemzetek népzénelének összehasonlítása azután tisztán megvilágította, hogy itt a dallamok állandó csereberéje van folyamatban: állandó kereszteződés és visszakereszteződés, amely évszázadok óta tart már.”

Az amerikai Bartók-alapítvány egyedülálló jelentőségű teljes Bartók-kiadásának jegyzeteiből derül ki, hogy Bartók a világháborús években változatlanul tovább dolgozott nemcsak a régi nemzetiségek, hanem azok Kárpátokon túl levő rokon népeinek népdal-gyűjteményein. Azt a roppant jugoszláv gyűjtést nem is tudta volna másképp New Yorkban földolgozni, csak ha már az addig megjelent népdal- és népzene-kiadványok anyagáról teljes áttekintése van. Úgy az összes román, mint az Amerikában rá váró jugoszláv gyűjtés nagy méretű összehasonlító apparátussal készült rövid időn belül, körülbelül két év alatt. Ez az egész corpus nemcsak a közép-kelet-európai, balkáni népzénelének egyedülálló kincsesháza, hanem vitán felül az európai népzénelének, sőt valószínűleg a világ népzénelének is nemcsak mennyiségre, hanem variánsokat is tekintve legnagyobb méretű és legmagasabb rangú szintézise. Sajnos az utóbbi években megjelent, de 30—40 éven át folytatólag készült kiadványsorozat ára olyan magas, hogy az egyelőre magyar közönyvtárakba sem jutott el, és így földolgozása magyar szakértők részéről még nem történt meg. Ő maga így írta le a Parry-féle jugoszláv népzene-gyűjteményt:

„Ez az egyedülálló, több mint 2600 fonográflemezről álló gyűjtemény — tudomásom szerint az egyetlen akusztikailag lerögzített jugoszláv népzene-gyűjtemény — nagy tömeg epikus dalt foglal magába, amelyet primitív egyhúros hangszer, a guzla kísér. Ezeknek a heroikus daloknak stílusa és zenei kezelésmódja talán annyira áll közel a homéroszi versekéhez, amennyire ma talált bármilyen népzene-stílus csak állhat. Történelmi, irodalmi és zenei szempontból ez az anyag felbecsülhetetlen, azonban zeneesztétikai szempontból a gyűjteményben szereplő lírai dalok vagy „női dalok” és hangszeres darabok hálásabbak. Az epikus dalok éneklésmódja egészen véve egyszerű, de vidékenként és énekesenként némileg változik. Az ének maga kétségkívül a régi európai népi örökséghez tartozik. De a guzlakíséret helyenként az arab dallami kezelésmóddal mutat párhuzamosságot — amely talán a hosszú török hódoltság alatti befolyás következménye.”

Prof. George Herzog, aki Bartókot a jugoszláv gyűjtemény földolgozására ajánlotta, a következő méltatást írta róla: „Bartók Béla a zenei világban korunk egyik legkiemelkedőbb zeneszerzőjeként ismeretes, akinek alkotó ihlete mélyen gyökerezik a népzénelben. Korábbi műveiben gyakran használ olyan szótárt, amelyet a népi melódiák tiszta szelleme ösztönöz, míg később a népi elemek egyre jobban beleolvadtak személyes idiómájába... A népzénelből sok minden teljesen ismeretlen volt mindaddig, amíg az ő alkotó munkásságába beleépült... Magyarország kulturális és nemzeti reneszánsza a XX. században erős érdeklődést tanúsított a népzénel és a folklór iránt.

Abban az időben, amikor Bartók Amerikába jött, közvetlenül a háború előtt, a kelet-európai népzénelben való jártassága és annak alapos ismerete, amit fölhalmozott magában, egyedülállóvá tette. Rendkívül szerencsés volt, hogy a Columbia Egyetem zenei fakultásának meleg érdeklődése lehetővé tette a megegyezést a Harvard Egyetemmel, hogy a Parry-féle gyűjtést tanulmányozza. Számára nagy elég-

tételt jelentett, hogy miközben gyökereit kereste új hazájában, amelyet főként a modern technikai civilizáció földjeként ismert, egyszer újból belemerülhetett Európa egyik olyan zenei dialektusába, ahol a régi paraszti kultúra még nem tűnt el teljesen.

Egy olyan területen, amely régi politikai, nacionalista és kulturális vetélkedésekről és feszültségekről volt híres, az ő munkái objektív és nemzetközi szemlélettel válnak ki, — egy fontos munkája a magyar és a szomszéd népek népzenejének egymást keresztező hatásait vizsgálja. Szerette hangsúlyozni a tényt, hogy erre felé nem akad olyan igazi népdal, amely parasztok nemzeti előítéleteit és ellenségeskedését fejezné ki, és úgy érezte, hogy efféle magatartást csak hivatalos körök és iskolás énekek mesterségesen élesztenek. Egyformán büszke volt arra, hogy világpolgár, aki az egész világ zenéje iránt érdeklődik és hogy egy különös nemzeti kultúra tagja. Az alkotó zenei géniusz kombinációja egy részletekbe menő elsőrangú tudományos aktivitással nagy ritkaság.

Milman Parry, a Harvard Egyetem professzora, a nagy Homérosz-kutató föltételezte, hogy a nagy homéroszi énekek eredetének és utóéletének úgy lehetne utánajárni, hogy a Balkán-félsziget népi hagyományában fennmaradt népi énekeket és népdalokat összegyűjti. Jugoszlávia hősi epikus énekei, az úgynevezett férfiak énekei álltak őszerinte legközelebb ahhoz a vidékhez, ahol a homéroszi eposz alapját megvethették. Parry professzor az 1930-as években dr. Albert Lorddal tartós utazásokat tett Jugoszláviában, és roppant mennyiségű népéneket gyűjtött Bosznia-Hercegovina, Montenegro és Dél-Szerbia elzárt hegyeiben. Parry 1936-ban tragikus baleset áldozata lett. Pazar gyűjtése érintetlenül állt a Harvard Egyetemen szakértő híján mindaddig, amíg Bartók Amerikába érkezett. Az ő népzeneben és népköltészetben egyedülálló tekintélye fölbátorított arra, hogy a két egyetemnek javasoljam, kérjük föl Bartókot a hatalmas jugoszláv gyűjtemény földolgozására. A Columbia Egyetem a nagy magyar zeneszerzőt eredetileg zeneszerzési előadások tartására kérte föl. Bartók azonban ezt nem vállalta. Viszont rendkívül kedvére való volt az akkori legmodernebb hangrögzítő gépekkel készült és kitűnő minőségű lemezeken megőrzött gyűjtemény földolgozása. Annál is inkább, mert az első világháború meghiúsította azt a tervét, hogy a történelmi Magyarország román és szlovák nemzeti ségeinek jelentős népdalgyűjteménye után a hazai szerb és horvát nemzetiség népzenejét is gyűjtse. Parry 1934-től 1936-ig körülbelül háromszázötven hősi éneket gyűjtött össze huszonhárom faluban, kilencven különböző énekestől. Összesen kétezer-kétszáz kétoldalú lemezen, huszonötezer sorban. Ezeken a hősi énekeken kívül az úgynevezett „asszonyok énekei”-ből is gyűjtött kétszázötöt kétszázötz lemezen, tizennégyet macedón-bolgár dialektusban, kilenc lemezen, harminc törököt és tizenegy albánt negyven lemezen, és végül tizenhat hangszeres művet nyolc lemezen. Ez a délszláv népzenei és népköltészeti gyűjtemény nemcsak a délszláv gyűjtemények közt áll toronymagasságban, de általában egy-egy nép teljes gyűjteményei között is kimagasló.

A Parry-gyűjtemény a teljes szerb-horvát dialektológiai területet felöleli, és ami egyedülállóvá teszi az összes európai gyűjtések között: egy-egy alkotásnak nemcsak kezdősorai vannak megörökítve, hanem végig a teljes szöveg.”

Bartókot 1930. december 26-án a genfi Népszövetség állandó Irodalmi és Művészeti Bizottsága által életre hívott Nemzetközi Szellemi Együttműködés Intézetének elnöke fölkérte, hogy vállalja el a szervezet zenei tanácsadói tagságát. Bartók részt vett a bizottság első ülészakán 1931. július 5-től 9-ig Genfben. Az akkori európai szellemi nagyságok közül Dominique Braga, Karel Čapek, Henri Focillon, Thomas Mann, John Masefield, Guilbert Murray, Ugo Ojetti, Oprescu, Gonzague de Reynold, J. Strzygowsky, Hélène Vacarescu, Paul Valéry jelentek meg. Ez az európai elit hallgatta meg Bartók javaslatát egy hanglez- és hangosfilmgyűjtemény létesítéséről. Egyúttal Čapek is csatlakozott Bartókhoz. A bizottság elfogadta a nemzeti és nemzetközi zenei hangfelvételek és hanglezgyűjtemények központi archívuma létesítésének tervét. Bartóknak ezt a javaslatát a népszövetségi kulturális bizottság

két további ülésén újra előterjesztette, az 1935-ös prágai ülésen intézményes formát javasolva az összegyűjtendő anyag tárolására és hozzáférhetővé tételére egy kelet-európai népzeneintézet formájában.

Bartók 1938 elején a baseli Zenekutató Társaságban előadást tartott kutatásairól a magyar népzeneről. Akkoriban véget ért kis-ázsiai népdalkutató útjának eredményei alapján rámutatott a török és az orosz népzenevel, valamint az ótörök ötfokúsággal fennálló kapcsolatokra és a kínai parasztnépzenevel való esetleges közös vonásaira. Összehasonlításokat eszközölt az afrikai törzsek és az indiánok énekeivel. Mint életében annyiszor, ebben is üldözte Bartókot a balszerencse. Az intézet ugyan létrejött a második világháború után a genfi Néprajzi Múzeumban, mint az UNESCO égisze alatt működő Nemzetközi Népzenei Archivum szervezete. Vezetője a legkiválóbb román népzene gyűjtő, Bartók nagyrabecsülője, Constantin Brailoiu lett, aki 1951 és 1958 között három népdal—hanglemez-sorozatot adott közre. Halála után az intézmény megszűnt. Az UNESCO azonban Bartók utolsó megvalósítatlan tervét, az ázsiai és afrikai országok népzenejének kutatását és hanglemezeinek előállítását ma is folytatja.

1931-ben egy Bukarestbe küldött üzenetében Bartók a következő szavakkal fejtette ki életprogramját: „Az én igazi vezéreszmém a népek testvérré válásának eszméje, a testvérré válásé minden háborúság és minden viszály ellenére. Ezt az eszmét igyekszem — amennyire erőmtől telik — szolgálni zenémben.”

1939-ben pedig addigi munkásságát így összegezte Párizsban: „Kodály és én a Kelet és Nyugat szintézisét akarjuk megteremteni.”

JEGYZET

A Műegyetem Közép-kelet-európai Klubjában 1981. március 18-án elhangzott vitaest bevezetője.

Az óriási Bartók-irodalomból a fenti tárgykör tágabb értelmezéséhez a következő alapvető kiadványokra és szorosabban idetartozó tanulmányokra hivatkozom:

1. Bónis Ferenc: Bartók Béla élete képekben és dokumentumokban. Centenáriumi kiadás. Bp. 1980.
2. Dalos György: Bartók Béla a Szovjetunióban. — Tiszatáj, 1965. 705—709.
3. Bartók Béla levelei. Szerk. Demény János. Bp. 1976.
4. Fried István: Bartók Béla alapvetése. — Alföld, 1981/3. 3—8.
5. Gergely, Jean: Bela Bartok, compositeur hongrois. 1—3. — La Revue Musicale. No. 328—335/1980. Paris.
6. László Ferenc: A szarvasokká vált vadászfiak nyomában. — Igaz Szó, 1981. 170—184.
7. Sándor László: Bartók Béla nyomában Kárpát-Ukrajnában. — Kortárs, 1981. 488—491.
8. Bartók Béla összegyűjtött írásai. Szerk. Szóllósy András. Bp. 1966.
9. Tüskés Tibor: Bartók és a népi írók. — Forrás, 1981/3. 26—39.
10. Vargyas Lajos: A magyar folklórhagyomány és Kelet-Európa. — Magyar zenetörténeti tanulmányok. Szabolcsi Bence 70. születésnapjára. Bp. 1969. 391—398.

Bartók valamennyi népzene gyűjtését a New York-i Bartók Archivum adja ki New York Bartók Archives Studies in Musicology című sorozatában. A kiadványok kiadója és terjesztője a Columbia University Press New Yorkban és az Oxford University Press Angliában, kanadai, indiai, és természetesen amerikai és angol piacra szóló érvénnyel. Az 1951-ben indult és folytatólagosan megjelenő, 12 lexikon alakú kötetből eddig 4 kötet juszoszálv, 5 kötet román, és 1 kötet török népzene gyűjtés jelent meg. Közben a Szlovák Akadémia a 3 kötetnyi szlovák gyűjtésből 2 kötetet már kiadott. A Magyar Tudományos Akadémia által a centenáriumi alkalmából tervbe vett tizenháromezer darabszámra menő magyar gyűjtés Bartók eredeti és A Magyar Népzene Tárától különböző módszerrel fogja kiadni. New Yorkban szó van még egy arab és bolgár gyűjtés megjelentetéséről is.

A sorozatban összes tanulmányai is megjelentek.